

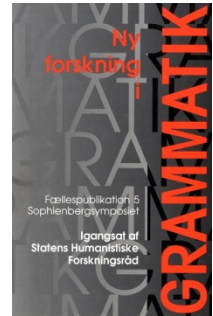
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Topologikapitlet i den Tyske Grammatik

Forfatter: Peter Colliander

Kilde: P. Colliander og I. Korzen (red.). *Ny Forskning i Grammatik 5*, 1998, s. 211-244

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Odense Universitetsforlag 1998

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af *Ny Forskning i Grammatik* (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Topologikapitlet i den Tyske Grammatik

Peter Colliander
Tyskprojektet

Det er inden for rammerne af dette indlæg umuligt at redegøre detaljeret for et så omfattende kapitel som det topologiske, så der bliver snarere tale om en eksemplarisk oversigt.

1. Topologikapitlets disposition

Før behandlingen af lineariseringen af konkrete konstruktioners (umiddelbare) konstituenten gives i et afsnit „Almene betragtninger“ en generel indføring i topologi med begrebs- og metodepræsentation og ganske kort nævnelse af teoridannelser der har præget debatten om topologi i tysk (i de senere år). Det er fortrinsvis verbumgruppen (VG) (se note 1) der bruges som eksempel i dette afsnit, da de fleste fænomener lettest lader sig demonstrere på denne konstruktion. Fremstillingen er i øvrigt disponeret efter dependentielt definerede ordgrupper.¹

2. Kommentarer til „Almene betragtninger“

Linearisering i tysk omtales ofte som meget fri (i forhold til i dansk). Det gælder kun for VG og bestemt ikke for de øvrige ordgrupper, og det er vigtigt at forstå „fri“ rigtigt idet det *ikke* betyder „vilkårlig“, men

¹ Da de konstruktioner der traditionelt subsummeres under termen „sætning“, efter min mening ikke udgør en ensartet dependentiel klasse, er der *ikke* et afsnit om sætningens topologi. På den ene side har konstruktioner som *dass ich nicht lache* og *wenn der weiße Flieder wieder blüht*, der traditionelt klassificeres som „sætninger“, (igen efter min mening) primært ikke verbal, men derimod subjunktional kerne hvortil der er knyttet en VG, og på den anden side klassificeres konstruktioner med infinit verbal kerne kun af få som sætninger, trods deres verbale kerne. Da subjunktorgrupper (SubjG) og VG, finite (V_fG) som infinite (V_iG), i mange tilfælde har funktionsfællesskab, er det praktisk at subsummere dem under etiketten „sætning“ og således tale om subjunktorsætninger, finite sætninger og infinite sætninger.

blot at der generelt er langt flere potentielle lineariseringer for hver enkelt konstituentkombination i tysk end i dansk. På realiseringsstrinnet kan man derimod ikke tale om relativt fri linearisering da hver enkelt af de mulige lineariseringer som regel har sit eget indhold. En af årsagerne til den relativt frie linearisering i tysk er det temmelig komplekse fleksionsmorfologiske system, der i høj grad aflaster linearisering som udtryksmiddel. Linearisering i tysk bruges således i mindre grad som markør af syntaktiske funktioner end i dansk; på s. 223 redegøres for at syntaktisk funktion først indgår som lineariseringskriterium når det ikke er tilstrækkeligt at inddrage semantiske træk og morfologisk form. Nogle eksempler kan anskueliggøre morfologiens betydning:

- (1) a Ihren Bruder besucht meine Tante
b Ihre Schwester besucht meine Tante
c Heute besucht ihre Schwester meine Tante

I (1a) entydiggøres det morfologisk tvetydige *meine Tante* (nom./akk.) af det morfologisk entydige *Ihren Bruder* (akk.), nemlig som værende nom., og rækkefølgen af dem er uden betydning for afkodningen af deres syntaktiske funktioner. Først når der er synkretisme ved begge størrelser som i (1b-c), er rækkefølgen vigtig: som standard (se s. 214) vil subj[ekt] stå før obj[ekt]. Kontekst kan (i andre tilfælde) imidlertid ændre på dette. (2) vil isoleret afkodes med *sie* som Subj og *unsere Eltern* som Obj (også understøttet af syntaktisk konstruktion; se s. 218), men ikke i konteksten (2a-b):

- (2) Vielleicht haben sie unsere Eltern überfordert
- (2) a x: „Warum ist Ihre Schwester so ausgerastet?“
b y: „Vielleicht haben sie unsere Eltern überfordert.“ (ZDF 05.02.96)

At konteksten kan være langt henne at hente, viser (3):

- (3) König Kurts [Biedenkopf, ministerpræsident i Sachsen] Tafelrunde traut Kanzler Helmut Kohl ohnehin nicht mehr viel zu. [...] Daß auf dem Arbeitsmarkt mit über sechs Millionen Men-

schen ohne Beschäftigung alle Dämme brechen und im Gefolge die Renten- sowie die Arbeitslosenversicherung nicht mehr zu finanzieren sind, ist für die Dresdner Runde nämlich keine vorübergehende Betriebsstörung, sondern [...] (*STERN* 9/97, 88/2)²

Subj-Obj-fordelingen i første VG afgøres *sprogligt* først i *die Dresdner Runde*, understøttet af *nämlich*.

Selv om det relativt intakte kasusystem er det vigtigste udtrykmiddel for syntaktisk funktion, spiller både numerus og person en vigtig rolle idet numeruskongruens og personreaktion mellem Subj og V_i netop kan markere en mht. kasus tvetydig nominal størrelse entydigt som Subj og dermed en anden Subj-kandidat entydigt som Obj.

- (4) a Dominieren wird den Kongreß nach Fischers Anstoß die Außenpolitik (*STERN* 33/95, 98/4)
 b Dominieren werden die Jahrestagung die außenpolitischen Maßnahmen
 c Dominieren wirst die Jahrestagung nicht nur du, sondern auch [...]

I (4a) er *den Kongreß* trods position før *die Außenpolitik* pga. entydig kasusfleksion entydigt Obj (og det morfologisk tvetydige *die Außenpolitik* dermed entydigt Subj). Men i (4b-c) kan der ikke vha. kasusfleksionen skelnes mellem Subj og Obj; her overtager numerus og person denne funktion: i (4b) kan *die Jahrestagung* ikke være Subj da det må være en størrelse der har forårsaget pluralis i *werden*, og her kommer kun *die außenpolitischen Maßnahmen* på tale, altså må *die Jahrestagung*, trods position før Subj, være Obj. Parallelt hertil mht. person i (4c). Endelig skal nævnes at den indbyrdes rækkefølge af adverbial og Subj/Obj kan være med til at entydiggøre et morfologisk tvetydigt tilfælde:

² Enkelt understregning bruges til 1. at markere hvilke[n] konstituent[er] der er de relevante når de *ikke* ses i forhold til andre konstituent, 2. at markere en konstituents omfang og 3. at markere den relevante konstituents omgivelser når disse er vigtige; i dette sidste tilfælde markerer dobbelt understregning den relevante konstituent.

- (1) d Ihre Schwester besucht heute meine Tante
 e Ihre Schwester besucht meine Tante heute

I (1d) vil *meine Tante* umiddelbart blive forstået som Obj, men i (1e) snarere som Subj pga. placeringen før *heute*. I parallelle tilfælde i dansk vil man i (1e) sikkert bruge kløvning:

- (1) e' Det er i dag at min tante besøger sin/hendes/deres søster

Under de „Almene betragtninger“ hører ligeledes introduktionen af positionsskemaer a la Diderichsen og (for tysk) Clausen (1969) som anskueliggørelse af topologisk kombinationspotentiale. Det er praktisk at skelne mellem „relativ position“ og „absolut position“: Den relative position er et nummer i rækken af konstituent, talt fortløbende, mens den absolutte position er en plads i et positionsskema. Jeg forsøger at gennemføre den terminologi at jeg taler om 1.-, 2.-, 3.-pladsen osv. når det drejer sig om relativ position, og om plads 1, plads 2, plads 3 (P1, P2, P3) osv. når det drejer sig om absolut position. I (1e), fx, står *Ihre Schwester* på 1.-pladsen, *besucht* på 2.-pladsen, *meine Tante* på 3.-pladsen og *heute* på 4.-pladsen, mens der er tale om plads 1, plads 2, plads 10 og plads 13 i positionsskemaet for VG; se s. 224 f.

At ville anskueliggøre lineariseringspotentiale i et positionsskema er pga. den større frihed i tysk mere problematisk for tysk end for dansk. Der er i litteraturen brugt megen energi på at diskutere hvad man skal forstå ved „standardlinearisering“ (se fx Eisenberg 1994:417 ff.); det er på den ene side indlysende at nogle lineariseringer er mere påfaldende end andre, men det er på den anden side efter min mening umuligt at opstille kriterier der kan afgrænse standardlinearisering^{en} over for alle andre *mulige* lineariseringer. Jeg går her ud fra at man kan opfatte en standardlinearisering som foreliggende når der er tale om umarkeret prosodi og både syntaktiske, semantiske og pragmatiske (kommunikative) principper for umarkeret linearisering er overholdt, jf. Hoberg (1997:1504 f.) og Haftka (1981:137 ff., 703 ff.). Inddragelse af prosodi er vigtig da prosodiske afvigelser åbner mulighed for en lang række lineariseringer som det ikke er hensigtsmæssigt at betragte som standardlineariseringer; se note 3.

Der tilstræbes en skarp skelnen mellem udtryk og indhold, og linearisering opfattes som et udtryksmiddel der – hyppigt i kombination med andre udtryksmidler som fx syntaktisk funktion og, som det vigtigste, prosodi – bidrager afgørende til en ytrings indhold. Som noget nyt inddrages prosodi ikke som et vedhæng til det mundtlige udtryk, men som en udtryksparameter der i hvert fald underliggende også er til stede i forbindelse med det skriftlige udtryk. Næsten alle topologiske fremstillinger inddrager prosodi, men netop kun som noget der er relevant ved det mundtlige udtryk.³ Konstruktioner som (5) og (6) kan anføres som argument for at regne med en skriftlig prosodi:

- (5) a Sieht den Libero der "Torwart"?⁴
 (6) a Sieht den Mittelfeldspieler ein "Linienrichter"?

3 Titlen på Ehlich (1981), *Intonation des gesprochenen Deutsch* (min fremhævelse), kunne tyde på at han også regner med intonation i *skrevet* tysk, men „Die Intonation ist eine der exemplarisch *mündlichen* Eigenschaften der Sprache.“ (fremhævelse i original) (Ehlich 1981:47), og heller ikke Krisonosov (1965) inddrager prosodien i sin fremstilling, trods det at de pågældende modalpartikler også – og for nogles vedkommende i visse anvendelser givetvis udelukkende – forekommer i mundtlige tekster eller skriftlige gengivelser af sådanne. Hvis forekomst af en modalpartikel som *denn* bevirker specielle prosodiske forhold, *må* der ved perceptionen af skriftlige ytringer med dem underliggende være en forestilling om disse prosodiske forhold idet det sproglige udtryk bliver meningsløst uden. Man skal søge i en helt anden retning for at finde stillingtagen til dette spørgsmål: Bader (1996) der ud fra psykologvistiske overvejelser taler om „inneres Sprechen“ (s. 225 ff.) og ud fra perceptionstests med konstruktioner som *daß ihr Geld zusteht/weg war*, hvor *ihr* hhv. fungerer som Obj₁ og som attribut, overbevisende påviser eksistensen af „Interaktion zwischen Syntax und Phonologie“ (s. 258):

Auch beim Lesen wird – als Teil einer phonologischen Repräsentation – eine prosodische Struktur berechnet. Die prosodische Struktur eines Satzes – die in wesentlichen Aspekten durch seine syntaktische Struktur bestimmt wird – hat zum Teil drastische Konsequenzen für die syntaktische Verarbeitung beim Lesen. (s. 259)

4 „“ markerer fokusaccent. Det er af pladsmæssige grunde desværre ikke muligt at komme nærmere ind på den omfattende og meget diskuterede begrebsdannelse „Topik – fokus“, „Tema – rema“, „Baggrund – forgrund“ osv. her (se fx Pasch 1983, Rosengren 1991, Abraham 1992, Molnar 1992, Altmann 1993, Welke 1993, Eroms 1995, Hoberg 1997:1558 ff.), ligesom det heller ikke er muligt at diskutere begreberne „Fokusaccent“ og „Hovedaccent“. Jeg bruger „Fokus“ som indholdsaspekt ved en konstituent der vha. særlig accentuering (og evt. placering på den særlige fokusplads, se s. 224) er fremhævet mere end en VG's normale hovedaccentuerede konstituent, og jeg bruger „Tema“ om den konstituent der står på 1.-pladsen i positionstype 1, se s. 230. Jeg går ud fra at enhver VG der har funktion som ytring, har mindst én intonations- og accenttop. Hvis denne top ikke tjener til særlig fremhævelse af den ramte konstituent, taler jeg om „Hovedaccent“; hvis der derimod er tale om særlig fremhævelse (vha. særlig fonetisk tyngde), taler jeg om „Fokusaccent“. Fokusaccent er således en fakultativ størrelse; den kan realiseres på så at sige enhver stavelse, men jo længere mod venstre i VG den realiseres, jo mere markant er den. Der kan i øvrigt være flere fokusaccenter inden for én VG.

Disse konstruktioner er kun mulige med fokusaccent på Subj:

- (5) b *Sieht den "Libero der Torwart?
 (6) b *Sieht den "Mittelfeldspieler ein Linienrichter?

Hovedaccent hen imod VG's slutning er det neutrale så måske går man som læser som standard ud fra dette. Men det er normalt ligeså muligt at fokusaccentuere en tidligere konstituent, fx

- (7) a Sieht der "Linienrichter einen Mittelfeldspieler?
 b Sieht der Linienrichter einen ⁽¹⁾Mittelfeldspieler?

I (5a) og (6a), der på ingen måde er forbeholdt det mundtlige udtryk, er kun denne ene accentuering mulig, hvilket jeg anser for at være et argument for en underliggende prosodi i det skriftlige udtryk. Måske skal man vove skridtet fuldt ud og tale om „skriftlig prosodi“. Pasch (1983) tager dette skridt – næsten.

I det følgende, der *ikke* afspejler dispositionen i grammatikkens topologikapitel i detaljer, behandles og diskuteres en del af de aspekter der har været afgørende for den samlede fremstilling af VG's topologi.

3. Verbumgruppen

3.1. Positionsskema for VG

Der regnes for tysk traditionelt med ét VG-positionsskema (Clausen 1969) idet der går ud fra at forskellene mellem de forskellige positionstyper (se 3.2) kan beskrives inden for rammerne af bare ét skema; at dette ikke er helt uproblematisk, kommer jeg ind på senere.

En topologisk grovinddeling fører til 3 felter (intrapositionsområdet) plus 2 ekstrapositionsområder (lades her ude af betragtning). Der er *ikke* felter til sub- og konjunktorer da jeg ikke anser dem for at være konstituenten i VG, men derimod kerner i ordgrupper.⁵

⁵ Jeg har ved flere lejligheder plæderet for dette synspunkt, fx i Colliander (1996).

Fig. 1

ekstraposition til venstre	intrapositionsområde						ekstraposition til højre
	initialfelt		centralfelt	finalfelt			
ev	P _I	V _f		V _f	V _i	V _f	eh

Denne i første omgang udtryksmæssige opdeling har visse indholdsmæssige korrelater: udfyldningen af initialfeltet har – i kombination med andre udtryksmidler – relation til illokutionært indhold og pragmatisk indhold i videre forstand, mens finalfeltet indeholder udtryk for hele eller dele af det semantiske prædikat. I centralfeltet kan stå udtryk for alle indholdsdele – semantiske som pragmatiske, bortset fra det semantiske prædikat.

Initialfeltet og finalfeltet indeholder et meget begrænset antal pladser: initialfeltet 2 pladser, én som jeg foreløbig vil lade forblive uspecificeret, og én til V_f, mens finalfeltet indeholder 2 pladser til V_f, én til V_i og én til ikke verbale dele af det semantiske prædikat („fastledspladsen“, se Clausen 1969). Pladsen til V_i bliver specificeret i et særligt skema til verbalkomplekser (VK). Den komplicerede del af skemaet er centralfeltet. Clausen undlader en detaljeret opdeling, især hvad angår adverbialer, hvilket ikke kun kan affærdiges som en given op over for problemerne, men hvad meget vel kan accepteres som fornuftigt, data taget i betragtning: der er et rigt lineariseringspotentiale i centralfeltet, og en hensyntagen til *alle* mulige lineariseringer kan synes at føre til et uoverskueligt og dermed nytteløst skema. Men – og her kommer så fænomenet „standardlinearisering“ ind i billedet igen – det er mere hensigtsmæssigt at fremlægge en kompromisfyldt opdeling af centralfeltet der tager højde for „standardtilfældene“, end en meget nødtørfug og dermed kun lidt anvendelig opdeling. I det følgende tages der stort set kun hensyn til de nominale konstituenters, mens de egentligt adverbialle af pladshensyn lades ude af betragtning.

En opdeling af centralfeltet i pladser forudsætter en stillingtagen til hvilke af de parametre der har indflydelse på linearisering, der kan/skal tages hensyn til. I nedenstående liste, hvor „ \gg “ skal læses „står før“, er repræsenteret de vigtigste parametre med angivelse af lineariserings-tendens/-tvang, men den er givetvis ikke udtømmende, sml. Schindler (1995:5).

Informationsstruktur:	kendt \gg ikke-kendt
Tekststruktur ⁶ :	ikke-nyt \gg nyt
Valensstatus:	angivelser \gg aktanter
Verbaltilknytning:	verbalfjernt \gg verbalnært
Sem. funktion 1 – argumentstatus:	argument \gg ikke-argument
Sem. funktion 2 – argumentklasse:	agens \gg andre argumenter
Sem. funktion 3 – skopus:	determinerende størrelse \gg skopus
Konstr.type 1 – tyngde ved nominaler:	let \gg neutral (\gg tung)
Konstr.type 2 – tyngde generelt:	mindre omfangsrig \gg mere omfangsrig
Konstr.type 3 – morfologisk udfyldning:	nominativ \gg akkusativ \gg dativ/genitiv
Semantisk kategori:	[+handlekraft] \gg [-handlekraft]
Syntaktisk funktion:	Subj \gg Obj
Prosodi:	uaccentueret størrelse \gg accentueret størrelse

En del af disse parametre kan der tages hensyn til i et VG-positionsskema, en del (i sagens natur) ikke. Fx er det umuligt at tage hensyn til „Informations-“ og „Tekststruktur“ da stort set alle konstituenttyper kan have begge værdier inden for hver parameter. Tendenserne inden for hver parameter kan bruges til at forklare forskellige fænomener som fx besættelsen af P1 og lineariseringen efter konstruktionstype.

6 Jeg støtter mig her til Hafitka (1984:726 ff.), der skelner mellem „neu“, dvs. „ \neq Vorerwähntheit“ inden for den aktuelle tekst, og „bekannt“, dvs. præsupperet kendt af sender. Der er delvise overlapninger:

ny information		ikke-ny information
ikke-kendt information	kendt information	

Heller ikke parametrene „Valensstatus“ og „Verbaltilknytning“ kan på fornuftig måde tilgodeses i skemaet, og det er måske de parametre der er svagest; kun få fænomener lader sig kun forklare under inddragelse af dem. Ved „Verbaltilknytning“ gås der ud fra konstruktioner hvor hovedverbet står i finalfeltet; kun her giver det mening at forklare stigende verbaltilknytning fra venstre til højre med stigende verbalnærhed.⁷ Semantisk funktion kan der derimod for så vidt angår argumentstatus tages hensyn til i skemaet da det viser sig at alle ikke verbale konstituenten – altså også Subj og Obj – der sammen med verbalet udtrykker det semantiske prædikat, skal stå på pladsen før V_i. I nogle tilfælde kan sådanne konstituenten også stå på P1, men det er ikke forstyrrende for opbygningen af VG-skemaet. Argumentklasse er det ikke muligt at inddrage på fornuftig måde.

De syntaktiske konstruktioner der har mulighed for at fungere som konstituent i VG, deler sig i 3 topologiske klasser: 1. lette konstruktioner der udgøres af uaccentuerede personlige pronominer, herunder reflexiver, i nominativ, akkusativ og dativ samt af *man*, 2. neutrale konstruktioner der udgøres af substantiv(grupp)er, pronomengrupper, accentuerede personlige pronominer og personlige pronominer i genitiv, og 3. tunge konstruktioner der udgøres af VG, finitte som infinitte, og subjunktorgrupper (fx såkaldte „*dass*-sætninger“).⁸ At lette konstruktioner står før neutrale, er forståeligt ud fra tendenserne til at kendt, hhv. ikke-ny information står før ikke-kendt, hhv. ny information: pronominer udtrykker netop som regel både kendt og ikke-ny information. At personlige pronominer i genitiv opfører sig topologisk som neutrale konstruktioner, er et godt eksempel på at kriterierne krydser hinanden. De genitiviske pronominer (*seiner* og *ihrer*) er som klasse fonetisk „tungere“ end de øvrige pronominer, og det synes at

7 Måske kan den tiltagende brug af perfektum over for præteritum forklares som et ønske om at bruge en mere „normal“ konstruktion, dvs. én hvor hovedverbet står i finalfeltet. Da perfektum dannes perifrastisk, og da infinitter som standard står i finalfeltet, har man opnået en „normal“ konstruktion. For at underbygge denne hypotese måtte man undersøge om perfektums fremmarch kun gør sig gældende i positionstype 1 og 2, men ikke i type 3, hvor hovedverbet også i simpleks form står i finalfeltet – i den righoldige litteratur om tempusbrug er denne synsvinkel mig bekendt ikke behandlet – og man måtte undersøge om der i positionstype 1 og 2 også for præsens' vedkommende er en tendens til perifraser, fx med modalverber.

8 Hoberg (1997:1510, 1522) behandler uforståeligt nok de genitiviske pronominer som lette konstruktioner.

spille en rolle, en rolle der måske kunne berettige til optagelse i listen over parametre ovenfor.⁹ Også den kendsgerning at de accentuerede personlige pronominer topologisk er neutrale konstruktioner, taler for parametren „Fonetisk tyngde“. Parametren „Konstruktionstype“ kan også forklare at præpositiongrupper (PræpG) tendentielt står efter substantivgrupper (SG): en PræpG er en „tungere“ konstruktion end en SG. Tendensen „let \geq neutral“ kan – og skal – der tages hensyn til i skemaet. „Tyngde“ synes således at spille en dobbeltrolle: dels forstået som syntaktisk tyngde (med deraf som regel følgende semantisk tyngde), dels som fonetisk tyngde.

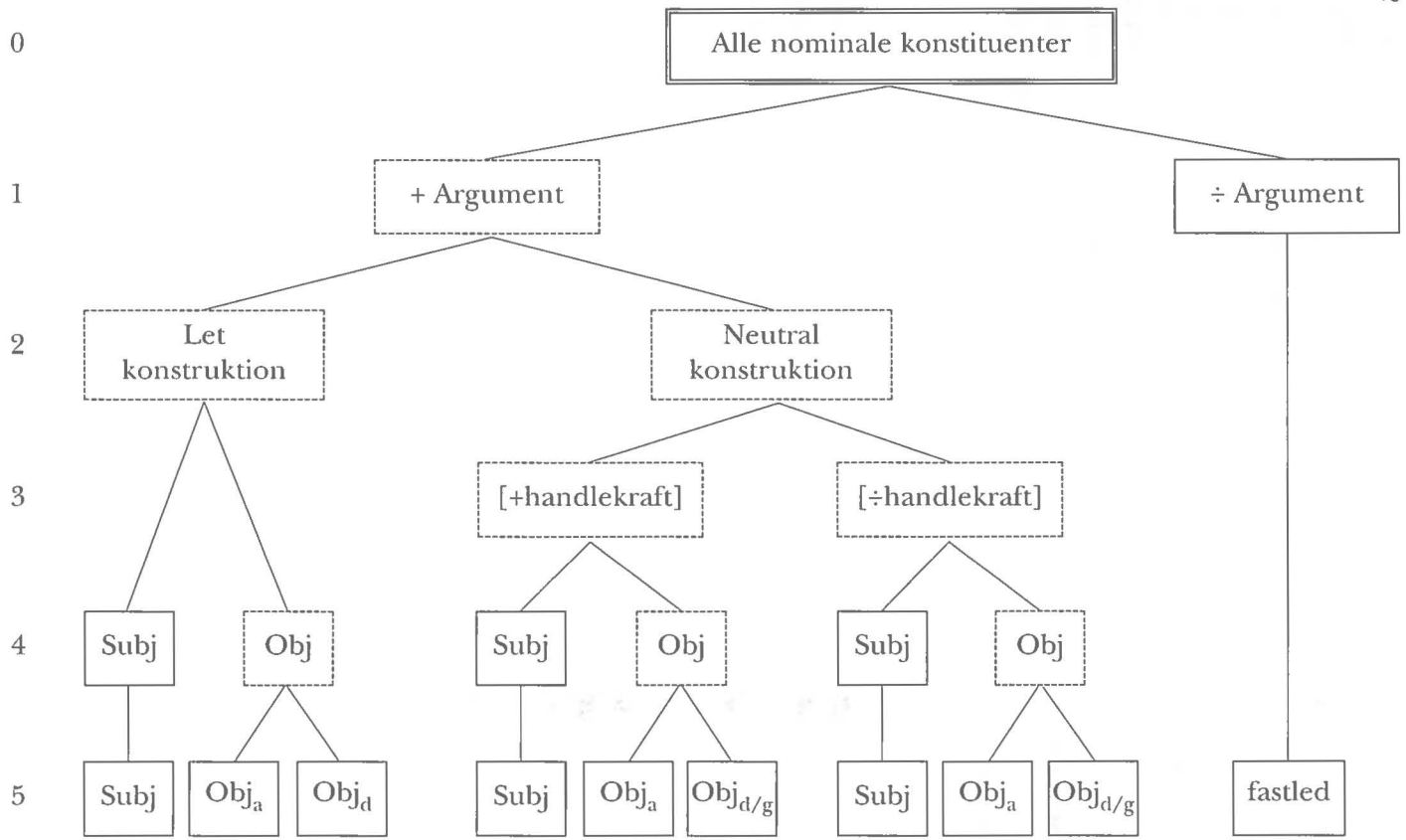
Parametren „Semantisk kategori“ tages der traditionelt ikke hensyn til¹⁰, men Hoberg (1997) har overbevisende gjort rede for at tilfælde der traditionelt opfattes som problemtilfælde, kan forklares semantisk, samtidig med at uproblematiske tilfælde stadig stort set forbliver uproblematiske. Det er muligt at inddrage parametren i skemaet. Endelig tages der i skemaet, som traditionelt, hensyn til syntaktisk funktion.

Hoberg har eftervist at en del af de parametre der her tages hensyn til, danner et algoritmisk hierarki. Fig. 2 er en videreudvikling af Hoberg (1997:1522). Det er vigtigt at lægge mærke til at figuren også er orienteret horisontalt, og at den således angiver linearisering fra venstre til højre; der er tale om en successiv inddragelse af træk efterhånden som hvert enkelt træk bliver relevant. En faktisk forekommende konstituent indeholder selvfølgelig træk fra hvert trin i hierarkiet, også dem der for fastlæggelse af lineariseringen ikke er nødvendigt at inddrage. Der ses bort fra tunge konstruktioner.

På første trin skilles argumenter fra ikke argumenter. Blandt argumenterne opdeles på trin 2 i lette og neutrale konstruktioner. De neutrale

9 Det dativiske *ihnen* er det eneste grafisk disyllabiske pronomener der topologisk er en let konstruktion. At det ikke tilslutter sig de ligeledes disyllabiske genitiviske pronomener, skyldes dels systemtvang (de øvrige dativiske pronomener (*mi*, *di* osv.) er lette konstruktioner), dels at dets status som fonetisk disyllabel er tvivlsom i normal tale; her er der snarere tale om en monosyllabel, hvor forskellen mellem *ihn* og *ihnen* udgøres af konsonantkvantitet: [i:n] vs. [i:n:].

10 Jeg har i Colliander (1983) meget forsigtigt antydnet at man nok måtte se i den retning for at finde forklaring på en del tilfælde der øjensynlig unddrog sig en forklaring inden for det traditionelle paradigme, men jeg så for snævert i retning af de semantiske relationer.

konstruktioner opdeles på trin 3 i [+handlekraft]- og [÷handlekraft]. Først på trin 4 opdeles efter syntaktisk funktion. Ved samtidig forekomst af to objekter er deres morfologiske form afgørende for deres indbyrdes linearisering på trin 5: akkusativ før dativ ($\text{Obj}_a \gg \text{Obj}_d$)¹¹. For at markere klart at opdelingen i Obj_a og Obj_d er *kategoriel*, opsplitter jeg Hobergs trin 4 i to. Der er således tale om en vekselvirkning mellem semantisk funktion, syntaktisk kategori (konstruktion), semantisk kategori, syntaktisk funktion og syntaktisk kategori (morfologisk udfyldning) (i denne rækkefølge). Alt efter den aktuelle konstruktions kompleksitet og opbygning gennemløbes ét eller flere trin af hierarkiet/algorithmen før den endelige linearisering er fastlagt. Dette demonstreres i (8-20):

- (8) Warum will ^{argument} niemand ^{ikke argument} Karten spielen?
- (9) Seit dem Gichtanfall isst ^{let} er ^{neutral} kein Fleisch
- (10) Interessiert ^{let} dich ^{neutral} das neue Textverarbeitungsprogramm?
- (11) Seit seiner Entlassung droht ^{let} ihm ^{neutral} der Zusammenbruch
- (12) Interessiert ^[+handlekraft] deinen Chef ^[÷handlekraft] das neue Textverarbeitungsprogramm?
- (13) Von Jahr zu Jahr wurden ^[+handlekraft] dem Individuum ^[÷handlekraft] neue Rechte gegeben
- (14) Warum liebt ^{subj} Brad Pitt ^{obj} seine Freundin nicht mehr?
- (15) Warum droht ^{subj} Brad Pitt ^{obj} seiner Freundin mit der Scheidung?
- (16) Durch Nachlässigkeit hat ^{let} sie ^[+handlekraft] ihr Kind ^[÷handlekraft] der Ansteckung ausgesetzt
- (17) Warum schenkt ^[+handlekraft] Brad Pitt ^[÷handlekraft] seiner Freundin ^[÷handlekraft] einen so billigen Ring?
- (18) Warum zieht ^{subj} er ^{obja} sie ^{objd} ih vor?
- (19) Warum zieht ^{subj} Brad Pitt ^{obja} die neue Freundin ^{objd} seiner alten Lebensgefährtin vor?
- (20) Prüfend näherte er ^{neutral konstr. - [÷handlekraft]} seinen Fuß ^{neutral konstr. - [÷handlekraft]} dem Feuer

11 Jeg bibeholder den traditionelle, ikke konsistente terminologi „akkusativobjekt“ osv. og forkortelser som „Obj_a“ med understregning af at der er tale om et dobbeltperspektiv: syntaktisk funktion og kategori, dvs. morfologisk udfyldning.

I (8) fastlægges rækkefølgen *niemand* \gg *Karten* allerede på første trin da der er tale om ét argument og ét ikke-argument. I hvert af eksemplerne (9)-(11) udtrykker hver af de to relevante konstituentargumenter, men da der i hvert tilfælde er tale om én let og én neutral konstruktion, fastlægges rækkefølgen allerede på trin 2. Det er vigtigt at lægge mærke til at hverken semantisk kategori eller syntaktisk funktion spiller nogen rolle i disse eksempler; det er et tilfælde at princippet [+handlekraft] \gg [\div handlekraft] også er overholdt. I (12)-(14) forekommer 2 argumenter der udtrykkes i neutrale konstruktioner; derfor er det nødvendigt at gå til trin 3 for at afgøre deres indbyrdes rækkefølge, nemlig [+handlekraft] \gg [\div handlekraft]. Også her er det vigtigt at lægge mærke til at syntaktisk funktion er uden betydning. I (14)-(15) forekommer argumenter der udtrykkes i neutrale konstruktioner. Da de alle er [+handlekraft], fastlægges rækkefølgen først på trin 4. I (16)-(20) er der vist eksempler på successiv fastlæggelse af linearisering: I (16) på trin 2 og 3, i (17) på trin 3 og 4, i (18)-(19) på trin 4 og 5 og i (20) på trin 2 og 5.

Genitivobjektet (Obj_g), der altid udtrykker et argument, synes at gå på tværs af disse principper: det står altid efter Subj og Obj_a (det forekommer kun i kombination med disse og ikke med Obj_d og præpositionalobjekt (Obj_p)), uafhængigt af semantiske forhold. Der kunne tages hensyn til dette ved som første trin at have distinktionen „Obj_g eller ikke“ (\div Obj_g \gg +Obj_g), men det er unødvendigt. Da Obj_g kun forekommer i følgende kombinationer, fastlægges lineariseringen senest på trin 4:

1. [\div handlekraft] Subj + [\div handlekraft] Obj_g
(fx *Vielleicht bedarf das keiner weiteren Ausführungen*)
2. [+handlekraft] Subj + [\div handlekraft] Obj_g
(fx *Gestern gedachte die Kommission der Opfer/des Endes des Krieges*)
3. [+handlekraft] Subj + [+handlekraft] Obj_a + [\div handlekraft] Obj_g
(fx *Kurz danach klagte das Kriegsgericht den Diktator schwerer Vergehen gegen die Menschheit angeklagt*)
4. [+handlekraft] Subj + [_{let}] Obj_a + [\div handlekraft] Obj_g
(fx *Vielleicht erinnert sich der Anwalt der früheren Vorgänge*)

Ud over disse forhold spiller også adverbialer en rolle for nominalers indbyrdes rækkefølge – et kompliceret område for sig som jeg af pladshensyn ikke kan komme nærmere ind på her. Vigtigt er det desuden at der sidst i centralfeltet findes en plads, P20, der har visse ligheder med P1: udfyldningsmulighederne er mange, både hvad angår de mulige konstituenternes semantiske og syntaktiske forhold. Det væsentligste er at pladsen er forbundet med fokusaccent sådan at forstå at hvis pladsen er udfyldt, bærer denne konstituent fokusaccent. Der gælder *ikke* omvendt at konstruktionens fokus *skal* stå her, og pladsen bliver således til en mulighed for at sætte en konstruktion i fokus der af den ene eller anden grund ikke eller kun dårligt kan få fokusstatus på dens standardplads. Pladsen muliggør fx en langt senere placering af et subjekt end det er muligt i dansk:

Fig. 3 Positionsskema for verbumgruppen („sætningsskema“)

område	ekstraposition til venstre									
felt	initialfelt									
konstr.type	[irrel.]	lette konstruktioner								
sem. kat. /funktion	(del af) præd.	[irrelevant]			skopus: VG	temp.	lok.	adv.		
syntaktisk funktion	(del) verbal	subjekt	akkusativobjekt	dativobjekt	adverbialled	adverbialled	adverbialled	adverbialled		
konstruktion	V _r	Pron _n	Pron _a	Pron _d	Adv/Modp	Adv/PræpG	Adv/PræpG	Adv/PræpG		
plads	ev	1	2	3	4	5	6	7	8	9

- (21) Team-Direktor Welti: „Den Wagen können sie ruhig klauen. Ohne Daten kriegt unseren Motor kein "Mensch zum Laufen“ (STERN 30/97, 124/3)

Det er vigtigt at lægge mærke til at *kein Mensch* meget vel kan stilles i fokus også på en anden plads end P20, men der er ved hver anden linearisering tale om et nyt „informationslayout“:

- (21) a Kein "Mensch kriegt ohne Daten unseren Motor zum Laufen
b Ohne Daten kriegt kein "Mensch unseren Motor zum Laufen

Det fuldstændige positionsskema for VG ser sådan ud, idet jeg tager forbehold over for placeringen af adverbialer:

intrapositionsområde														ekstraposition til højre	
centralfelt										finalfelt					
neutrale konstruktioner										prædikat					
[+handlekraft]			div.	[≠handlekraft]			epist-mod.		(del af) verbal						
subjekt	akkusativobjekt	dativobjekt	adverbialled	subjekt	akkusativobjekt	dativobjekt/genitivobjekt	prædikat	adverbialled	præp.-objekt	fokusplads	fastledsplads	V _i	V _f		
N _n G	N _a G	N _d G	Adv/ PræpG	N _n G	N _a G	N _d G/ N _g (G)	div.	Modp /Neg	PræpG		V _f				
10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	ch

Da Obj_g ikke forekommer sammen med Obj_d, kan Obj_d og Obj_g placeres på samme pladser.

Inddragelsen af den semantiske parameter betyder at tilfælde med to Obj_a i nogle tilfælde er omfattet af skemaet:

- (22) Er fragt _{[+handlekraft] (obja) 11} den Schüler _{[±handlekraft] (obja) 15} die Vokabeln ab
 (23) Sie ließ _{[+handlekraft] (obja) 11} die Gärtnerin _{[±handlekraft] (obja) 15} den Rasen mähen

Udgøres to Obj_a af forskellige konstruktioner, er lineariseringen fastlagt alene herved:

- (24) In Silverstone kostete _{[let konstruktion] 4} ihn ₁₄ eine Bodenwelle und die daraus resultierende Abstimmungsproblematik _{[neutral konstruktion] 15} kostbaren Schlaf (*STERN* 30/97, 123/4)

Da der ikke specificeres semantisk inden for de lette konstruktioner, er de tilsvarende konstruktioner med lette konstruktioner ikke omfattet af skemaet; men også her gælder [+handlekraft] O [-handlekraft]:

- (22') Er fragt _{[+handlekraft] (obja)} ihn _{[±handlekraft] (obja)} sie ab
 (23') Sie ließ _{[+handlekraft] (obja)} sie _{[±handlekraft] (obja)} ihn mähen

Visse *lassen*-konstruktioner volder imidlertid i den forbindelse problemer pga. muligheden for to Obj_a der er [+handlekraft], fx

- (25) Dazu trampeln sie rhythmisch auf den Asphalt, ein unheimliches Geräusch, das _{obja} die Polizisten _{obja} sich tiefer hinter ihre Schutzschilde ducken läßt (*STERN* 9/97, 116/1)

Det kan diskuteres om der i positionsskemaet skal tages højde for Subj's mulighed for også at stå på P3 som neutral konstruktion, eller om en sådan placering skal regnes for en afvigelse fra standardlineariseringen. (26) er et eksempel på P3-placering af neutralt Subj:

- (26) Seine Kinder zu erleben, erlegt ₃die Natur ₅ihm nicht auf
(*STERN* 44/95, 92/4)

Ud fra sprogbrugen som den kan iagttages nu, er det berettiget at anse denne mulighed for at være en afvigelse fra standard, og den kendsgerning at et neutralt Subj i visse tilfælde *ikke* eller kun under helt specielle betingelser kan stå på P3 (se Hoberg 1997:1511 f.), taler også for ikke at regne denne mulighed til standard. Fx vil en permutation af Subj og Obj i (27a)-(29a) ganske vist være mulig, men usædvanlig, og i (30a)-(32a) vil den nok ikke kun være usædvanlig, men direkte ugrammatisk:

- (27) a Aber dem Rechtsanwalt [...] ist anzumerken, daß ₄ihn ₁₄der Kompromiß zur sogenannten Kinderstaatszugehörigkeit [...] nicht glücklich stimmt (*Die Zeit* 48/94, 4/5)
b [...] daß ₃der Kompromiß zur sogenannten Kinderstaatszugehörigkeit ₄ihn [...] nicht glücklich stimmt
- (28) a Über Verwendungsmöglichkeiten und Handhabung der Kreditkarten informiert ₄Sie ₁₃ausführlich ₁₄unser Serviceheft (*Allgemeine Geschäftsbedingungen für Kreditkarten der Berliner Bank*)
b Über Verwendungsmöglichkeiten [...] informiert ₃unser Serviceheft ₄Sie ₁₃ausführlich
- (29) a Mit welchen Pneus Sie als Besitzer eines Astra, Escort oder Golf am besten fahren, verrät ₄Ihnen ₁₀unser aktueller Test mit 29 Sommer- und Ganzjahresreifen der Größen 175/70 R 13 T [...] (*ADAC motorwelt* 3/96, 10/1)¹²
b Mit welchen Pneus Sie [...] am besten fahren, verrät ₃unser aktueller Test mit 29 Sommer- und Ganzjahresreifen der Größen 175/70 R 13 T ₄Ihnen [...]
- (30) a Wenn du dich noch einmal verspätest, trifft ₄mich ₁₄der Schlag
b ?Wenn du dich noch einmal verspätest, trifft ₃der Schlag ₄mich

¹² Placeringen af Subj på P10 skyldes at Subj ved *verraten* som standard er [+handlekraft]; sml. s. 229. Standardlineariseringen med neutralt Obj₄ ville givetvis være sådan: *Mit welchen Pneus Sie als Besitzer eines Astra, Escort oder Golf am besten fahren, verrät* ₁₀unser aktueller Test mit 29 Sommer- und Ganzjahresreifen der Größen 175/70 R 13 T ₁₂den Lesern [...].

- (31) a Aber wenn er sieht, wer alles verschönert, packt ₄ihn ₇manchmal ₁₄das Grausen (efter *STERN* 9/97, 69 C/2)
 b ?Aber wenn er sieht, wer alles verschönert, packt ₃das Grausen ₄ihn ₇manchmal
- (32) a Jetzt drohen ₅ihnen ₁₄unangenehme Konsequenzen (efter *STERN* 9/97, 105/4)
 b ?Jetzt drohen ₃unangenehme Konsequenzen ₅ihnen

Især ved verber som *drohen*, *gelingen*, *melden*, *schmecken*; *treffen*, *interessieren*, *ärgern*, der selekterer et [+handlekraft]-Subj og [+handlekraft]-Obj_d/Obj_a, er der en udpræget modvilje mod P3-placering af Subj. Hyppigt trækkes Obj helt frem på P1, uafhængigt af konstruktion:

- (33) _{obj_a}Den Normalbürger, der [...] die Grundlage dafür schafft, daß sich diese Herrschaften [...] ihre Taschen vollstopfen, kommt mittlerweile _{subj_a}das große Kotzen“ an (*STERN* 9/97, 9/1)
- (34) _{obj_a}Mich trifft _{subj_a}der Schlag
- (35) _{obj_a}Waigel ärgert, _{obj_a}daß deutsche Großunternehmen steuerpflichtige Gewinne in die Niederlande, Belgien oder Irland verlagern (*STERN* 9/97, 109/1)
- (36) _{obj_d}Ihnen würde schon der Weg dorthin nicht schmecken (*STERN* 9/97, 74/1)
- (37) _{obj_d}Dem 52jährigen Seipp war sein Privatleben immer mehr außer Kontrolle geraten (*STERN* 9/97, 112/2)

Ifølge Hoberg udnyttes muligheden for P3-placering af Subj især når det udgøres af et proprium og har den semantiske funktion „agens“, og jeg vil anse det for at være et eksempel på at man også i tilfælde hvor lineariseringsprincipper og -tendenser modarbejder hinanden indbyrdes, *må* linearisere en konstruktions konstituenten. Men at P3-placering af neutralt Subj heller ikke i disse tilfælde er standard, underbygges af autentiske eksempler som

- (38) Warum hätte ₅mir ₉sonst ₁₀Harburger ₁₅die Fresse polieren sollen? (*ZDF* 19.9.97, *Ein Fall für zwei*)

Distinktionen [+handlekraft] vs. [÷handlekraft] viser sig problematisk i tilfælde som

(39) Die hohen Bäume nehmen _{Obj_d}den Blumen _{Obj_a}das Licht weg

Man må her gå ud fra at et verbum som *wegnehmen* har en *standardtilde-ling* af kategorialt semantisk indhold på de forskellige aktanter (argumenter), nemlig [+handlekraft] til Obj_d og [÷handlekraft] til Obj_a. Standardlineariseringen er afhængig af denne standardtildeling, sml.

(40) a Stefan hat seinem Bruder das Fahrrad weggenommen
b Stefan hat seinem Bruder die Freundin weggenommen

I (39) og (40b) fremstilles *Blumen* og *Freundin* som værende hhv. [+handlekraft] og [÷handlekraft].

Det springende punkt er selvfølgelig semet [+÷handlekraft]. For at understrege at det *ikke* drejer sig om hvorvidt den pågældende referent er et levende væsen, har jeg – i modsætning til Hoberg der taler om semet [+÷belebt] – foretrukket at „opfinde“ et nyt sem der terminologisk passer bedre til formålet end fx [+÷anim]. En sender kan fremstille referenter med forskellige semantiske roller og uafhængigt af semet [+÷anim] som havende handlekraft eller ikke, men dog begrænset på den måde at et givet verbum fastlægger en standardtildeling af kategorialt indhold til hver aktant. Hoberg (1997:1514) formulerer det sådan, idet hun taler om et træk der er fælles for flere semantiske roller:

[...] und zwar teilen wir die Rollen danach ein, ob ihren Denota-
ten die Fähigkeit zu intentionalem Handeln zugesprochen wer-
den kann oder ob sie nicht als handlungsfähig anzusehen sind.
[...] Dabei ist jeweils von der prototypischen Verteilung belebter
bzw. unbelebter Rollen auszugehen, die vom Prädikat gesteuert
wird.

Ind i billedet kommer naturligvis også i denne sammenhæng at de forskellige træk – semantiske, pragmatiske, syntaktiske – ofte trækker i hver sin retning.

3.2. Positionstyper

Udfyldningen af P1 (+/÷ udfyldning) og placeringen af evt. V_f (initial- eller finalfelt) danner grundlag for en klassificering af tyske VG i 3 positionstyper (PT):

Fig. 3

	P1 udfyldt	Finitum i initialfelt
PT1	+	+
PT2	÷	+
PT3	+ / ÷	÷

PT1: (41) a 1 Wer 2 hat 15 unser Angebot 22 an 23 genommen?

PT2: b 1 I 2 hat 3 jemand 15 unser Angebot 22 an 23 genommen?

PT3: c Sie fragte, 1 wer 15 unser Angebot 22 an 23 genommen 24 hat

De tre positionstyper har tydelige, men dog ikke entydige funktionelle korrelater; oftest er det kombinationen af positionstype og andre udtryksmidler (som fx modus og prosodi) der tilsammen er korreleret med et bestemt indhold.

Det er vigtigt at lægge mærke til at denne definition af de tre positionstyper inkluderer de infinitte VG: her findes i sagens natur noget V_f , altså kommer kun PT3 på tale, der jo som den eneste af positionstyperne har negativt defineret placering af V_f .

3.3. Udfyldning af de enkelte pladser

Afsnittet indeholder først og fremmest en redegørelse for den potentielle udfyldning af de pladser der i positionsskemaet ikke har kunnet specificeres (tilstrækkeligt) vha. de inddragne parametre, dvs. ekstrapositionspladserne, P1, P20 og P9, P13 og P18. Derudover gennemgås hver plads på den måde at der gives autentiske eksempler på udfyldningen af den og dens umiddelbare omgivelser. Som eksempel tages her P1. Der går primært ud fra PT1 da der, som der skal redegøres for i 3.4, er problemer med P1 i PT3.

3.3.1. P1: *Hvad kan der stå her?*

En langt fra udtømmende liste:

- (42) S_{nG} subj Die Firma wird Ihren Auftrag sofort ausführen
- (43) Adj subjpred Alt wird er nie
- (44) S_G objg Einer näheren Erklärung bedurften seine Ausführungen allerdings nicht
- (45) S_{dG} objd Der Firma tut es natürlich leid, dass Sie nicht die richtige Ware erhielten
- (46) Adv advl "Gern(e)"/"Auch senden wir Ihnen unseren neuesten Prospekt (sml. med dansk)
- (47) V_{tG} obja Uns richtig ausschlafen brauchen wir nur einmal in der Woche

Næsten alle *umiddelbare* konstituenten i VG kan stå på P1, og fælles for dem synes kun at være at de indgår i indholdsparadigmer hvori kontrastmuligheden er afgørende. Heraf følger muligheden for (kontrast)accentuering, der dog ikke synes at gælde for nominativiske størrelser. Morfologisk entydighed er ligegyldig (se ovenfor), og heller ikke kompleksitet synes at spille den store rolle idet der i tysk synes at være en tendens til at udnytte P1 til mere komplekse størrelser end i dansk, fx

- (48) *Wer auf einer Autobahn im Bereich von durch die Aufstellung von fahstreifengegliederten Vorwegweisern eingerichteten Vorsortierräumen auf der durch eine breite Leitlinie abgetrennten Rechtsabbiegerspur an den auf den für den Geradeausverkehr bestimmten Richtungsfahrbahnen befindlichen Fahrzeugkolonnen rechts vorbeifährt und anschließend nach links in eine Fahrzeuglücke einschert, überholt nur dann verbotswidrig rechts, wenn er bei dem Rechtsvorbeifahren nicht beabsichtigt, die Autobahn an der Anschlußstelle zu verlassen („Entscheidung“ fra Düsseldorfer Oberlandesgericht, cit.: *Spiegel* 46/95, 274/1)*

I PT1 er udfyldning af P1 desuden nært forbundet med illokutionært indhold; se fx eks. (41a).

At også dele af umiddelbare konstituenten og konstruktioner der udgøres af mere end én umiddelbar konstituent, kan stå på P1, fremgår af 3.3.4 og 3.3.5.

3.3.2. P1: Hvad skal stå her?

– ekspletivt *es*:

- (49) a Es₂ waren in der Halle eine Unmenge Leute versammelt
 b *In der Halle waren es eine Unmenge Leute versammelt
 b' I hallen₂ var₃ der₅ samlet mængder af mennesker
 a' Der₂ var samlet mængder af mennesker i hallen

Det ekspletive *es* har ingen relationssyntaktisk funktion og i sig selv heller intet semantisk eller pragmatisk indhold, men tjener udelukkende det formål også at muliggøre dannelse af PT1 i tilfælde hvor sender ikke ønsker at tematisere nogen af konstruktionens konstituenten, og dets forekomst er uafhængig af konstruktionens syntaktiske opbygning i øvrigt; det er en ren *pladsholder*. Den (hårdnakkede) traditionelle opfattelse af dette *es* som „foreløbigt subjekt“ er således meningsløs (fx Eriksen et al. 1996:71). Lauridsen/Poulsen (1995:343) er her en undtagelse, men at sige at dette *es*' funktion skulle være „udelukkende adverbial“, er dog ikke særlig meningsfyldt. I en del konkrete kommunikationssituationer er brugen af ekspletivt *es* næsten konventionaliseret, fx

- (50) Es spielten die Wiener Philharmoniker (sml.: Det var W. P. der spillede)

– kausalt *so*:

- (51) [Sie war nicht zu Hause,] so₂ konnten₃ wir unser Anliegen nicht vorbringen
 (51') [Hun var ikke hjemme,] så vi₂ kunne ikke fremføre vort ærinde

– relative pronominer og adverbier, uanset syntaktisk funktion, fx:

- (52) [Im Erdgeschoßbereich bleiben zwischen den Arkadenbögen

größere Restflächen stehen,] 1die 8in vergleichbarer Lage der Loggia durch die Scheiben der Vierpässe aufgebrochen sind (forschung 3/94, 7/2)

- (53) [Doch es gibt ja noch etwa 1500 andere Bierlokale. Sogar solche,] 1in denen 10fast nur Einheimische ihr Pivo trinken (ADAC motorwelt 4/95, 66/2)

De relative størrelses bundethed til P1 er forklarlig ud fra deres nære tilknytning til præteksten.

– **interrogative pronominer og adverbier, uanset syntaktisk funktion, fx:**

- (54) a 1Wer 2hat unser Angebot angenommen?
 b [Sie fragte,] 1wer 15unser Angebot angenommen hat
- (55) 1In der Nähe welcher südfranzösischen Stadt 2liegt Tina Turners neues Haus? (STERN 6/97, 91/2)

Disse konstituenters bundethed til P1 er forklarlig ud fra P1's illokutive funktion.

3.3.3. P1: Hvad kan der ikke stå her?

– **finit verbum.**

I konstruktioner med et V_f på 1.-pladsen (relativt set) som fx i (56) står det på P2 (absolut set) og P1 er tom:

- (56) 1Ø 2Dominiert 15den Kongress nach Fischers Anstoß die Außenpolitik?

Der findes dog en mulighed for at tematisere prædikatet, nemlig brug af perifrastisk verbalform. Både i (57) og (58) er infinit del af perifrastisk dannet verbal (se 3.3.4) placeret på P1; i (57) er der tale om en almindelig futurumsform, i (58) om en *tun*-perifrase der i sig selv ikke har andet indhold end at muliggøre tematisering af prædikat.

(57) ₁Dominieren ₂wird den Kongreß nach Fischers Anstoß die Außenpolitik (*STERN* 33/95, 98/4)

(58) [Gesehen habe ich sie schon, aber] ₁kennen ₂tue ich sie nicht

– visse modalpartikler, herunder de fleste gradpartikler, som *denn, ja, nämlich, schon, nur, sogar, vielleicht, auch, nun mal*.¹³ Fx:

(59) a *Ja bist du in diesem Film schon gewesen

b Du bist ja schon in diesem Film gewesen

Disse partikler har også den egenskab, at de ikke kan udgøre svar:

(60) a: „Wie komme ich nach Russland?“

b: *„Nämlich!“

De accentuerbare af disse partikler har dog mulighed for P1-placering, forudsat at der er tale om emfase-/kontrastaccent. Det gælder bl.a. *auch* og *nur* (sml. eks. (46)):

(59) c [... -] ₁"nur ₂findet das ganze irgendwie auf einer höheren Ebene statt (*Zeit* 10.1.86, 41, cit.: Hoberg 1997:1586)

d ₁"Auch ₂ist die amerikanische Marotte, jeden Vortrag mit einem Witz zu eröffnen und zu beschließen, nicht jedermanns Geschmack [...] (*Zeit* 10.5.85, 45, cit.: Hoberg 1997:1586)

– negationen *nicht*

(61) a *₁Nicht bist du in diesem Film gewesen

b Du bist nicht in diesem Film gewesen

Begrundelsen for *nicht*'s manglende mulighed for P1-placering skal nok søges i, at kontrasten, nemlig den anden pol på den epistemiske skala, assertion, *ikke* er leksikaliseret, altså opfylder *nicht* ikke kravet om

¹³ De fleste af disse partikler har homonymer der kan stå på P1, sml. *Sie haben mir vielleicht einen Schrecken eingejagt!* vs. *Vielleicht haben Sie ihm einen Schrecken eingejagt?*

indgåelse i indholdsparadigme. Se også Hoberg (1997:1587 ff.). De øvrige leksikaliseringer af værdier på den epistemiske skala danner tilsammen et paradigme, og de kan stå på P1, fx:

(62) Vielleicht/Wahrscheinlich bist du in diesem Film gewesen

– **PronRefl i forb. m. de ægte refleksive verber:**

(63) *Sich freut er auf den Urlaub

(64) Sich (selbst) kauft er nie neue Klamotten, immer nur den Kindern

De „ægte“ refleksiver opfylder ikke paradigmekriteriet og er ikke accentuerbare, men medvirkende til positionsbegrænsningen er nok også disse refleksivers indhold af udelukkende syntaktisk art (de har fx ingen semantisk rolle). Deres syntaktiske indhold kan fx være af distinktiv art: *sich für etw. interessieren* vs. *jmdn. für etw. interessieren*.

– **es i akkusativ:**

(65) a [Magst du das neue Stück von Bodo Strauß? – Nein,] *es
mag ich nicht

b [Nein,] das mag ich nicht

Begrænsningen gælder *ikke* de øvrige personlige pronomener der i hvert fald under emfase-/kontrastaccentbetingelser udmærket kan indtage P1, fx

(66) a [Mochtest du Ike und Tina Turner? – Ja und nein,] ihn
mochte ich, sie (mochte ich) jedoch nicht

b [Mochtest du Ike und Tina Turner? – Ja,] sie fand ich ganz besonders toll, im Gegensatz z.B. zu Nina und Frederik

Forklaringen på denne forskel ser Hoberg (1997:1585) i *es*' manglende fonetiske og morfologiske prominens, hvilket er en tvivlsom forklaring eftersom nominativ-*es* sagtens kan stå på P1 – og ofte gør det. Et forklaringsforslag der ganske vist er svært at verificere: *es* er langt mere funktionelt „belastet“ end de øvrige; kan man udelukke én brug, lettes

perceptionen allerede betydeligt. Hverken nominativ- eller akkusativ-*es* er accentuerbare.

– **etisk dativ:**

- (67) a Schneide mir bloß nicht deine Finger ab ↗
 b *Mir schneide bloß nicht deine Finger ab

Igen er der tale om manglende paradigmatilknytning og manglende accentueringsmulighed, og dertil kommer et vagt indhold af udelukkende pragmatisk art.

3.3.4. *Mere end én umiddelbar konstituent på P1*

Konstruktioner der kunne være kandidater til eksempler på udfyldning af P1 med mere end én umiddelbar konstituent, er få. Hyppigst diskuteres i faglitteraturen (konstruerede) eksempler som (68) og (69) med et udvalg af adverbialer (som regel PræpG) hvor der i (68) vel er tale om en slags sideordning – hver del vil typisk, men ikke nødvendigvis udgøre en intonatorisk enhed – og i (69) om det velkendte fænomen at et lokal-/temporaladverbial kan dubleres (og mere) af specificerende adverbialer. En mindre diskutabel type eksempel er (70) hvor P1 tydeligvis udfyldes af to forskelligartede konstituenten (forekommer alt overvejende ved *am besten*); denne linearisering er ikke den eneste mulige, men dog tilsyneladende den der alt overvejende bruges. Endelig skal muligheden for at én eller flere umiddelbare konstituenten står på P1 *sammen* med ét eller flere V_i nævnes. Det er eksemplificeret i (71), der også viser at tematiseringen skal foregå fra højre uden overspringelser (se Haftka 1984:720 f.).

- (68) ₁Am Feierabend / beim Flaschenbier / vorm Fernseher ₂hatte er längst alles vergessen
- (69) ₁Vor mir / im engen Raum einer Vorführzelle ₂saß eine junge Frau betont erhobenen Kopfes, lächelte mich an [...]“ (STERN 40/97, 184/1)
- (70) ₁Am besten Sie ₂rufen Ihren Anwalt an (ARD 29.9.97)
- (71) a Er kann ₉mit ruhiger Stimme ₁₂seiner Tochter ₁₅ein Märchen ₂₃erzählen

- b Ein Märchen erzählen ₂kann er seiner Tochter mit ruhiger Stimme
- c * Seiner Tochter erzählen ₂kann er mit ruhiger Stimme ein Märchen
- d Seiner Tochter ein Märchen erzählen ₂kann er mit ruhiger Stimme
- e * Mit ruhiger Stimme erzählen ₂kann er seiner Tochter ein Märchen
- f Mit ruhiger Stimme seiner Tochter ein Märchen erzählen ₂kann er
- g * Er mit ruhiger Stimme seiner Tochter ein Märchen erzählen ₂kann

(71g) synes at vise at centralfeltet ikke kan være tomt. Den egentlige forklaring på (71g)'s ugrammatikalitet er den at subjektet ikke kan tematiseres *sammen med* V_i ; konstruktionerne på P1 har åbenbart status som V_iG , og det er en almen regel at der i V_iG kan forekomme alle sætningsled bortset fra Subj. (71h) viser en ligeledes ugrammatisk parallel konstruktion med centralfeltet udfyldt af et Obj_d og et Obj_a , og (71i) viser en konstruktion med en V_iG med funktion som umiddelbar konstituent der er ugrammatisk pga. forekomst af Subj:

- (71) h * Die Begehrte nie mit ruhiger Stimme geben ₂kann einem Freier das Jawort
- i *Die Begehrte einem Freier das Jawort mit ruhiger Stimme zu geben, vermag sie nie

3.3.5. Del af umiddelbar konstituent på P1

Af den store mængde kandidater til eksempler på en sådan linearisering skal her kun nævnes to typer: (72) repræsenterer den hyppigt forekommende dislokering af relativsætning, hvor antecedenten står i intraposition, fx på P1, og relativsætningen i ekstraposition til højre. (73a-b) er eksempler på den ligeledes hyppige tematisering af infinit del af perifrastisk verbal hvor én eller flere V_i – som gruppe regnet fra højre i det lineariserede verbumkompleks – kan tematiseres (sml. ovenfor). Endelig viser (74) den almindeligt forekommende tematisering af kerne i substantivgruppe der indeholder attributiv kvantor.

- (72) [Er hat sogar die Bodyguards [...] übernommen, und] den Bombenanschlag ₂spielt er ₂₂herunter, _{ch}der Anfang Februar [...] auf ihn verübt wurde (*SZ Mag.* 11/95, 15/2)
- (73) a Verkrochen ₂wird er sich ₂₃haben (*Sat1* 29.8.97, *Wolffs Revier*)
 b Verkrochen haben ₂wird er sich
- (74) Fotos ₂habe ich ₁₁keine neuen mehr gemacht (*ZDF* 5.9.97, *Der Alte*)

Den mere gennemgående mulighed i tysk end i dansk for dislokering af relativsætning også fra P1 skyldes de tyske substantivers genusreaktion over for relativet. Kontekstbetingelserne for dislokering fra P1 er dog temmelig strenge, og „grammatikseksempler“ som (75) må man tage afstand fra:

- (75) a *Vor dem Haus ₂wurde Hildegard von Karl Heinz ₂₃fotografiert, _{ch}das 10 Jahre alt ist
 b *Hildegard ₂wurde von Karl Heinz vor dem Haus ₂₃fotografiert, _{ch}die 10 Jahre alt ist
 c *Von Karl Heinz ₂wurde Hildegard vor dem Haus ₂₃fotografiert, _{ch}der 10 Jahre alt ist

3.4. P1 i PT 3?

Litteraturen om spørgsmålet er så vidt jeg ved, yderst sparsom. Schindler (1995) arbejder på den ene side med begreber som „Vorfeld“ og „Mittelfeld“ og på den anden side med begrebet „Stellungsglieder“ (StG) og disses position (Pos.), men på en sådan måde at det kun kan tolkes som relativ position i min forstand (se ovenfor): der er altid overensstemmelse med StG-nr. og Pos.-nr. På den måde undgås en eksplicit stillingtagen til spørgsmålet P1 i PT3, men artiklen indeholder alligevel mange for spørgsmålet relevante iagttagelser. Jeg har indtryk af at hovedtendensen i dansk germanistik er *ikke* at regne med en P1 i PT3, hvilket ofte begrundes med det ekspletive *es'* mangelnde forekomstmulighed i PT3¹⁴:

14 Min formodning bygger ikke på eksplicite udsagt i litteraturen, men udelukkende på egne erfaringer (studium og samtaler med kolleger).

(76) [..., dass] *₁es die Wiener Philharmoniker spielten

Clausen (1969) kommer implicit ind på spørgsmålet, idet han distancerer sig fra sin egen fremstilling i Jørgensen (1992 [1964]). Her placeres relativer på samme plads som subjunktorer, mens Clausen foreslår at placere dem på den plads der svarer til min P1, altså må han gå ud fra eksistensen af en P1 i PT3. At spørgsmålet overhovedet er relevant, skyldes ikke kun behovet for at få klarlagt alle konstituenters absolutte position når man som jeg går ud fra et positionsskema, men nok så meget det at udfyldningen af visse pladser er korreleret med bestemte indhold. Jeg mener at det både af indholdsmæssige og strukturelle grunde er fornuftigst at regne med eksistensen af P1 i PT3, og begrundet det på følgende måde.

Strukturelt set er det enklest at forklare de 3 positionstyper som ens opbyggede, bortset fra udfyldningen af P1 og fra V_f 's placering. PT1 holdes ude fra PT2 og PT3 vha. at i PT1 *skal* både P1 og P2 være udfyldt; PT2 holdes ude fra PT3 vha. at i PT2 står V_f på P2, i PT3 derimod i finalfeltet, og dermed er PT1 og PT3 også holdt ude fra hinanden. P1 er således *strukturelt* set uinteressant i PT3, hvorfor det ekspletive *es*' manglende mulighed for at forekomme her ikke har argumentativ værdi; dette *es*' funktion er netop at muliggøre strukturen PT1 (over for PT2) (se ovenfor), altså er det herudfra forståeligt, at det ikke kan forekomme i PT3. Det er for mig at se således hensigtsmæssigt at kunne forklare forskellen mellem (77a-b), (78a-b) og (79a-b) alene som en forskel i placering af V_f :

- (77) a ₁Für die Medien ₂sind ₁₀Typen mit hohem Frauenverschleiß und rauhem Lebenswandel ₁₇interessant
 b [Ich verstehe schon, daß] ₁für die Medien ₁₀Typen mit hohem Frauenverschleiß und rauhem Lebenswandel ₁₇interessant ₂₄sind (STERN 36/97, 147/2)
- (78) a ₁Bei Klinmann ₂soll ₁₄das Leistungsprinzip ₁₈nicht mehr ₂₃gelten
 b [Wurmt es Sie daß] ₁bei Klinmann ₁₄das Leistungsprinzip ₁₈nicht mehr ₂₃gelten ₂₄soll? (STERN 36/97, 146/1)
- (79) a ₁Wer ₂hat ₁₅unser Angebot ₂₂an ₂₃genommen?
 b [Sie fragte,] ₁wer ₁₅unser Angebot ₂₂an ₂₃genommen ₂₄hat

At P1 kun er et potentiale i PT3, viser et eksempel som

- (80) a [Sie [die Boy-Band „The Boyz“] haben gekleckert wie andere auch, sie hatten Pickel unter dem Make-up, und nach dem Bad im Atlantik war klar, daß] 1sich selbst die gelgestärkten Frisuren von Teeniehelden der Macht des Salzwassers beugen müssen (STERN 36/97, 34/2)

Der kan anføres (mindst) to argumenter for at regne med at *sich* står på P4 og ikke på P1: 1. Det „ægte“ reflektive pronomen kan i PT1 ikke stå på P1 (se ovenfor); derfor er det mest hensigtsmæssigt, hvis det er muligt, også at antage denne regel for PT3. 2. Hvis dette *sich* skulle stå på P1, skulle det kunne følges af en let konstruktion; det kan det ikke:

- (80) b *[..., dass] 1sich 2er der Macht des Salzwassers beugen muss

For eksistensen af P1 i PT3 taler dog ikke kun strukturel hensigtsmæssighed, men også et autentisk eksempel som (81):

- (81) [Der Schütze fand es widerlich, daß] 1im „Hustler“ 4es 11Schwarze 2auch mit Weißen trieben (STERN 9/97, 69 E/2)

Med mindre man vil tage specielt hensyn til PT3 i positionsskemaet (ved at indrette flere pladser i begyndelsen af centralfeltet), kan en sådan linearisering kun forklares hvis man går ud fra eksistensen af P1. Men jeg må dog indrømme at der er en del uafklarede strukturelle problemer med P1 i PT3. Fx har PT1'en i (82a) ikke en direkte PT3-pendant, og omvendt har PT3'en i (83) ikke en direkte PT1-pendant:

- (82) a „In diesen Beispielen handelt es sich um die Thematisierung von Bekanntem“
 b *[Er betont, dass] 1in diesen Beispielen 3es sich um die Thematisierung von nicht Bekanntem handele
 c [..., dass] 1es 3sich in diesen Beispielen um die Thematisierung von nicht Bekanntem handele
- (83) a [Mich wundert es nicht, dass] 1es 3der Nachbar 5sich leisten kann, einen neuen BMW zu kaufen

- b * 1Es 2kann 3der Nachbar 5sich leisten, einen neuen BMW zu kaufen¹⁵
- c 1Der Nachbar 2kann 1es 5sich leisten, [...]

(83a) er dog ikke inden for standardlineariseringen pga. Subj på P3 (se s. 226 f.), og en mere „normal“ linearisering volder da heller ikke disse strukturproblemer:

- (83) c [Mich wundert es nicht, dass] 4es 5sich 10der Nachbar leisten kann, einen neuen BMW zu kaufen

Funktionelt set er der efter min mening mest der taler for antagelse af P1 i PT3. Clausens skiften standpunkt mht. placeringen af relativer (se s. 239) kan jeg tilslutte mig. Relativer udfører ganske vist den vigtige funktion „underordning“, der er sammenlignelig med subjunktors funktion, hvilket kunne berettige til en ens placering af de to klasser, men relativer er – modsat subjunktorer – konstituenten i VG, dvs. de har funktion *inden for VG*. For mig er dette argument vægtigere end underordningsargumentet, og det ville være uhåndterligt hvis man antog at en VG-konstituent *ikke* fandt plads inden for VG'en selv. Da der ikke kan findes rimelige argumenter for at placere relativer i ekstraposition, må de stå i intrapositionsområdet, og her kommer egentlig kun P1 på tale. At relativer placeres på P1, synes jeg harmonerer godt med flere af P1's funktioner, bl.a. dem som plads for ikke-ny og for kendt information. I PT3 varetager P1 yderligere den *syntaktiske* funktion „underordning“; dette gælder ikke kun for relativer, men også for interrogativer, der jo i PT3 tydeligt har underordningsfunktion, fx (parallelitet til PT1):

- (84) [Er fragt,] 1wer 11den Hund gesehen hat

En væsentlig funktion af P1 i PT1 er den at muliggøre brud på centralfeltets standardlinearisering: næsten alle konstituenten kan stå i centralfeltet hvor de har en standardplads og dermed også en standardlinearisering indbyrdes; de fleste af dem kan imidlertid også stå på P1 hvad i givet fald ofte vil betyde et brud på den relative rækkefølge. Nøjagtig

15 Akk.-es kan ikke stå på P1 i PT1, jf. s. 235).

det samme er i princippet muligt i PT3, hvilket også er et argument for en P1 her. Hvis man forestillede sig at relativter og interrogativer i PT3 *ikke* står på P1, men på den relevante plads for neutrale konstruktioner, ville man i de fleste tilfælde kun kunne beskrive lineariseringen vha. et positionsskema som var udbygget væsentligt i forhold til ovenstående. At P1 i PT1 og PT3 kun har delvis overlappende funktion, og at en af P1's væsentlige funktioner i PT1, nemlig den illokutionære, ikke findes i PT3, er for mig ikke noget argument mod antagelse af P1 i PT3. Men der er stadig et stykke arbejde at gøre før forholdene vedr. P1 i PT3 er tilfredsstillende belyst.

4. Afslutning

Den tyske VG's topologi er og bliver et område der på mange måder unddrager sig en tilbunds gående beskrivelse. Det at en konstruktions endelige linearisering i høj grad er afhængig af pragmatiske parametre, gør at den traditionelle grammatik kun kan klare en del af den topologiske beskrivelse. Vigtige aspekter er

- det tyske fleksionsmorfologiske systems betydning for den topologiske mangfoldighed
- samspillet mellem semantiske, syntaktiske og pragmatiske parametre ved beskrivelsen af en konstruktions konstituenters mulige lineariseringer
- samspillet mellem topologi og andre udtryksmidler som fx prosodi
- den kendsgerning at en konstruktions konstituent nu engang *skal* forekomme i en bestemt rækkefølge, mundtligt som skriftligt; den fritager *i nogen grad* grammatikeren for pligten til ud over at beskrive mulige lineariseringer også at tilbyde forklaringer på disse – og på de umuliges umulighed. Indsatsen må koncentreres om de tilfælde der udviser tydelig funktionel systematik; mere spekulative parametre som fonetisk tyngde kommer i sidste række.

Henvisninger

Abraham, Werner (1992). Überlegungen zur satzgrammatischen Begründung der Diskursfunktionen *Thema* und *Rhema*. *Folia Linguistica* 26, 197-231.

- Altmann, Hans (1993). Fokus-Hintergrund-Gliederung und Satzmodus. In: Reis, Marga (red.). *Wortstellung und Informationsstruktur. Linguistische Arbeiten* 306. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1-37.
- Bader, Markus (1996). *Sprachverstehen. Syntax und Prosodie beim Lesen*. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Clausen, Ove K. (1969). Ein deutsches Satzschema. *Kopenhagener germanistische Studien* 1, 118-126. (Genoptrykt i: Peter Jørgensen. *Tysk Grammatik I-III*)
- Colliander, Peter (1983). *Ledstilling*. Handelshøjskolen i København, mask.
- Colliander, Peter (1996). Partikelvalenz im Deutschen. Eine prototypenlinguistische Studie über die Valenzverhältnisse bei den Präpositionen, den Subjunktionen und den Konjunktionen. *Hermes* 17, 181-211.
- Ehlich, Konrad (1981). Intonation des gesprochenen Deutsch: Aufzeichnung, Analyse, Lehre. *Kopenhagener Beiträge zur Germanistischen Linguistik* 18, 46-93.
- Eisenberg, Peter (1994³) [1986]. *Grundriß der deutschen Grammatik*. Stuttgart/Weimar, Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
- Eriksen, C. Collin, Agnete Bruun Hansen, Bent Lantow & Elva Stenestad (1996) [1984]. *Gyldendal Tysk grammatik*. København, Gyldendal.
- Eroms, Hans-Werner (1995). Die Thema-Rhema-Gliederung aus grammatischer Perspektive. In: Popp, Heidrun (red.). *Deutsch als Fremdsprache. An den Quellen eines Faches*. Festschrift für Gerhard Helbig zum 65. Geburtstag. München, iudicium, 53-67.
- Haftka, Brigitta (1984²) [1981]. Reihenfolgebeziehungen im Satz (Topologie). In: Heidolph, Karl Erich, Walter Flämig & Wolfgang Motsch (red.). *Grundzüge einer deutschen Grammatik*. Berlin, Akademie-Verlag.
- Hoberg, Ursula (1981). *Die Wortstellung der geschriebenen deutschen Gegenwartssprache. Heutiges Deutsch I/10*. München, Max Hueber Verlag.
- Hoberg, Ursula (1997). Die Linearstruktur des Satzes. In: Zifonun, Gisela, Ludger Hoffmann, Bruno Stecker et al. *Grammatik der deutschen Sprache 2. Schriften des Instituts für deutsche Sprache* 7.2. Berlin/New York, Walter de Gruyter, 1495-1680.
- Hopper, Paul J. (1979). Aspect and Foregrounding in Discourse. In: Givón, Talmy (red.). *Discourse and Syntax*. New York, Academic Press, 213-241.

- Jørgensen, Peter (1992) [1953-1958-1964]. *Tysk Grammatik* I-III. Bind III i samarbejde med Ove K. Clausen. København, Gad.
- Krisonosov, Alexei (1965). Die Wechselbeziehung zwischen den modalen Partikeln und der Satzintonation im Deutschen. *Zeitschrift für Phonetik* 18, 573-590.
- Lauridsen, Ole & Sven-Olaf Poulsen 1995. *Tysk Grammatik*. København, Munksgaard.
- Molnar, Valéria (1991). *Das TOPIK im Deutschen und im Ungarischen*. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.
- Pasch, Renate (1983). Mechanismen der inhaltlichen Gliederung von Sätzen. In: Růžiča, Rudolf & Wolfgang Motsch (red.). *Untersuchungen zur Semantik. studia grammatica XXII*. Berlin. Akademie-Verlag, 261-304.
- Rosengren, Inger (1991). Zur Fokus-Hintergrund-Gliederung im Deklarativsatz und im w-Interrogativsatz. In: Reis, Marga & Inger Rosengren (red.). *Fragesätze und Fragen. Referate anlässlich der 12. Jahrestagung der Deutschen Gesellschaft für Sprachwissenschaft, Saarbrücken 1990. Linguistische Arbeiten* 257. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 175-200.
- Schindler, Wolfgang (1995). Die ersten Stellungsglieder in Subjunktionalsätzen. *Sprache & Sprachen* 17, 4-28.
- Welke, Klaus (1993²) [1992]. *Funktionale Satzperspektive. Ansätze und Probleme der funktionalen Grammatik*. Münster, Nodus Publikationen.

Kildehenvisninger:

ADAC motorwelt <nummer/årgang, side/spalte>.

Allgemeine Geschäftsbedingungen für Kreditkarten der Berliner Bank (Stand 1.3.96).

ARD: Arbeitsgemeinschaft der Rundfunkanstalten Deutschlands.

forschung: Mitteilungen der DFG [Deutschen Forschungsgemeinschaft] <nummer/årgang, side/spalte>.

Sat1.

STERN. Das deutsche Nachrichtenmagazin <nummer/årgang, side/spalte>.

SZ Mag.: Süddeutsche Zeitung Magazin <nummer/årgang, side/spalte>.
Zeit, Die <dato, side>.

ZDF: Zweites Deutsches Fernsehen.